

Νίκη Μαρωνίτη*

**ΚΡΙΣΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ, ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΒΙΑΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ (1880-πρώτες δεκαετίες 20ού αιώνα)**

«Ο Νέος Διογένης-. Προτού νά ζητήσωμεν τόν άνθρωπον, πρέπει νά εὔρωμεν τό φανάρι-. Καί χρειάζεται τάχα ἀπαραιτήτως τό φανάρι τοῦ κνικκοῦ;» (Ο Νουμάς, 16.1.1903, σ. 3).¹

«...Εἰς τήν πολύτροπον ζωήν τοῦ Ἑθνους, ἡ Χίμαιρα ὑψώθη ἐπί τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἰδανικοῦ, ὑψώνεται ἀκόμη. Μᾶς χρειάζεται πρῶτα ἕνας Βελλερεφόντης. Ὑστερα ὑπάρχει ἐλπίς ὅτι ὁ σπόρος τοῦ Ἰδανικοῦ ὁ κοιμώμενος στά στήθη ὄλων τῶν λαῶν μέ τήν προσδοκίαν μιᾶς ἀνοίξεως θά βλαστήσῃ ἐλεύθερος...» (Νιρβάνας, Π., 1901: σ. 107).²

«Δέν διατάζωμεν ὅμως νά τό ἀνακηρύξουμε ὅτι ἡ στάση του, ὡς Πρωτάνεως... μᾶς ἔκαμε νά τό σκεπτόμεθα σοβαρῶς ὅτι ἕνας τέτοιος

* Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου και γενική γραμματέας του Ιδρύματος της Βουλής για τη Δημοκρατία και τον Κοινοβουλευτισμό.

1. Το απόφθεγμα ανήκει στον Φρειδερίκο Νίτσε. Ο Νουμάς φιλοξενεί σε συστηματική βάση, στις εσωτερικές του σελίδες και υπό τον αποκαλυπτικό τίτλο «Αλήθεια», αποφθεγματικού/αφοριστικού χαρακτήρα «τσιτάτα» από τον Νίτσε· υπογραμμίζοντας με αυτόν τον τρόπο, την καθοριστική επίδραση, τον σεβασμό, αλλά και τον θαυμασμό που τρέφουν όλο και περισσότεροι δημοτικιστές, αλλά και ευρύτερα οι διανοούμενοι των αρχών του 20ού αιώνα, στο πρόσωπο του γερμανού φιλοσόφου, και εν γένει απέναντι στον ανερχόμενο, δυναμικό φιλογερμανισμό. Από τις πιο πρόσφατες μελέτες βλ. ενδεικτικά, (Βουτουρής, Π., 2017: σ. 13-150).

2. Την απάντηση αυτή δίνει ο λογοτέχνης Παύλος Νιρβάνας στην καμπάνια που φιλοξενεί το *Περιοδικό μας*, του Γεράσιμου Βώκου, το 1901, λίγα χρόνια μετά την ήττα του 1897,

ἄνθρωπος μέ στιβαρό χέρι καί μέ ἀτσαλένια θέληση ἐχρειάζετο γιά νά βάλῃ χαλινάρι στόν ἀχαλίνωτο δρόμο πού ἐπῆρε τό Πανεπιστήμιό μας... Ὁ κ. Καζάζης... ἐζήτησε μέ τή στάσιν του τήν ἀνδρικήν νά ἐξαγνίσῃ τήν θηλυπρέπειαν τῶν προκατόχων του, οἱ ὅποιοι ἐφιλοτέχνησαν τάς δύο περιωνύμους τοῦ Φλογεροῦ καμινιοῦ πολιορκίας...» (Ο Νουμάς, 30.3.1903, σ. 4).³

Στο κείμενο που ακολουθεί θα επιχειρήσω, με πεδίο έρευνας τον ελληνικό τύπο –ημερήσιο και περιοδικό– να αφογκραστώ τους όρους με τους

και με κáριο ερώτημα «ποιόν πατριωτισμό θεωρεíte αληθινό;» ή «ποιόν πατριωτισμό έχει ανάγκη το ελληνικό έθνος στη δεδομένη συγκυρία προκειμένου να βγει από το τέλμα και να αναγεννηθεί;». Στο κάλεσμα του Βώκου ανταποκρίνονται πολλοί διανοούμενοι της εποχής, διαφορετικής ιδεολογικής και πολιτικής κατεύθυνσης, οι οποίοι συμφωνούν ότι για την προσδοκώμενη «αφύπνιση» της ελληνικής κοινωνίας καθοριστικός θα αποδειχθεί ο ρόλος ενός Μεσσία, και αυτόν απεγνωσμένα αναζητούν ή πιστεύουν ότι μπορεί να τον «πλάσουν» μέσα από την «χρηστή και υψηλή παιδεία».

3. Το δημοσίευμα που εστιάζει στο πορτραίτο του Νεοκλή Καζάζη αντλεί πρωτίτως από την επικαιρότητα. Ο Καζάζης ως πρότανης του Πανεπιστημίου Αθηνών καταφέρνει, λόγω «πυγμής», «βούλησης», «αποφασιστικότητας» και «τόλμης», όπως υπογραμμίζει ο ανώνυμος συντάκτης, να επιβληθεί σε μία φοιτητική κινητοποίηση στα τέλη Μαρτίου 1903, που έχει ως ερέθισμα και επίκεντρο τις θεωρούμενες ως ανταρχικές πρακτικές του: α) δηλαδή την άρνηση του Πρότανη να παραχωρήσει το εθνικό λάβαρο στους φοιτητές για να το χρησιμοποιήσουν ως κεντρικό σύμβολο της επετειακής τελετής που οργανώνουν για τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου. Β) Επιπλέον τη «βίαιη» παρέμβαση του ίδιου του Καζάζη αλλά και εκπροσώπων του, είτε από τον πανεπιστημιακό χώρο είτε από την εθνικιστική εταιρεία «Ελληνισμός» της οποίας είναι πρόεδρος, στις συνελεύσεις των φοιτητών προκειμένου να προλάβουν τις οργανωμένες αντιδράσεις σημαντικής μερίδας του φοιτητικού σώματος απέναντι στην άρνηση και στην άκαμπτη διαχείριση του όλου ζητήματος από την πλευρά του ανώτατου ιδρύματος. Γ) Τέλος την επιβολή πειθαρχικής ποινής –αποβολή ενός έτους– που αποφασίζει η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου, ύστερα από εισήγηση του Πρότανη, στους θεωρούμενους ως πρωταίτιους φοιτητές. Ο θαυμασμός του συντάκτη του *Νουμά* απέναντι στον Καζάζη τεκμαίρεται επομένως από τη συγκυρία –και μάλιστα εξυμνείται ως δείγμα μιας «ανδρικής» συμπεριφοράς έναντι της «θηλυπρεπούς» στάσης των προκατόχων του στα θλιβερά και αιματηρά επεισόδια του Νοεμβρίου του 1901 με αφορμή τη μετάφραση του Ευαγγελίου– ελέγχεται όμως και από τη σύνολη προσωπικότητα του Καζάζη όπως αυτή πιστοποιείται στη δημόσια δράση του, εθνική, πολιτική, κοινωνική. Υπό αυτή τη διάσταση το περιοδικό θα σκιαγραφήσει συχνά την προσωπικότητα του Καζάζη ως υποδειγματικού καθηγητή/διανοούμενου, εξαιρώντας το ακαδημαϊκό/επιστημονικό του ήθος και τον τρόπο που αυτό δένει αρμονικά με την πατριωτική, πολιτική του εγρήγορση.

οποίους μια σειρά από βίαιες κοινωνικο-πολιτικές δράσεις που λαμβάνουν χώρα είτε στον γειτονικό βαλκανικό χώρο είτε στην ευρωπαϊκή σκηνή, νοηματοδοτούνται, εντάσσονται στα εθνικά/ελληνικά συμφραζόμενα και γίνονται μέρος μιας ευρύτερης κουλτούρας του κοινωνικού συλλογικού, κατά τη διάρκεια της εμβληματικής και μεταβατικής περιόδου 1880-1914. Να κατανοήσω με άλλα λόγια, πώς, μέσα από αυτά τα διαφορετικά, αλλά αλληλοεξαρτώμενα πρίσματα –συνθηματικά ευρωπαϊκό/παγκόσμιο και βαλκανικό– συγκροτείται δυναμικά ένα αρχείο Λόγων για την πολυσχιδή κρίση της περιόδου, ελληνικής κοπής αλλά και όχι μόνον. Λόγων που καταρχάς στοιχειοθετούν και αφηγηματοποιούν τα αίτια και την ιστορικότητα της υπό εξέλιξη κρίσης με την αναδρομή στο παρελθόν. Απευθύνονται όμως, και την ίδια στιγμή εν μέρει πηγάζουν, από την ελληνική κοινή γνώμη της συγχρονίας, προκειμένου στο παρόν ή στο άμεσο μέλλον να την ευαισθητοποιήσουν, άρα και να την κινητοποιήσουν είτε στο όνομα της αναζήτησης μιας χρηστής, συναινετικής πρόταξης και απαίτησης των αναγκαίων βελτιώσεων, είτε στο όνομα μιας ολοσχερούς μεταβολής. Λόγων που εμβάλλουν καθοριστικά και διασταυρώνονται στις πολιτικές διακυβέρνησης «από τα πάνω» αλλά και στις χειραφετητικές πρακτικές «από τα κάτω», δηλαδή στις ανοικτές/ασυντέλεστες διαδικασίες υπέρβασης ή αποκατάστασης της κρίσης, με άλλα λόγια στις μεταρρυθμίσεις, στις προσαρμογές, στις εκτροπές, στις συνωμοτικές δράσεις, στις επαναστάσεις. Παράλληλα να διερωτηθώ εάν αυτές οι ριζοσπαστικές ρητορείες που ντύνουν και πλαισιώνουν τις ποικίλες, βίαιες πολιτικο-κοινωνικές δράσεις που πραγματώνονται στο ευρύτερο περιβάλλον, ανεξάρτητα από το ιδεολογικό πρόσημο που διαθέτουν και από τα «καθαρά εθνικά» χαρακτηριστικά που φέρουν, επιδιώκουν να καλλιεργήσουν ενός τύπου δεσμό και «συνενοχή» μεταξύ των εμπλεκόμενων επαναστατικών/συνωμοτικών φορέων· εάν έχουν ως στόχο, υπογραμμίζοντας τα κυρίαρχα, κοινά λίγο-πολύ, σενάρια ανατροπής ή εκτροπής, να συμβάλουν στην υπέρβαση της τοπικής εμβέλειας και στην κεφαλοποίηση του «πολιτικού αυταρχισμού», ως οιονεί αποτελεσματικού μέσου τόσο στα χέρια των κρατούντων όσο και των κυριαρχούμενων υποκειμένων. Ριζοσπαστισμός, αυταρχισμός, χειραφετήσεις μοιάζει έτσι να συνδιαμορφώνουν και να ευνοούν, μεταξύ άλλων, ένα «συνεχές βίαις»· ή στην καλύτερη εκδοχή πολλών, επάλληλων και αμφισβητούμενων νομιμοτήτων, όπου η κρίση ή οι κρίσεις διαπλέκονται χρονικά, συμβολικά και πραγματολογικά με τις απόπειρες αποκατάστασης καθώς και τις γενεσιουργές αιτίες μίας νέας κρίσης, ή της

αυτής αένας σπειροειδούς κρίσης,⁴ υποδεικνύοντας έτσι κατ' επανάληψη την ανάγκη σύλληψης του πολιτικού και της πολιτικής με νέους όρους (Gauchet, M., 2009: σ. 185-436, Foucault, M., 2012: 71-96, 107-122, 201-210, Mazower, M., 2001: σ. 21-53, Weiss J., 2009: 121-192).⁵

Θα ξεκινήσω την προσέγγιση μου, επιχειρώντας να απαντήσω καταρχάς σε τρία βασικά, μεθοδολογικά ερωτήματα που εγείρονται κατά την εξέταση αυτής της ευρύτερης προβληματικής, δηλαδή της μελέτης της πολιτικής και κοινωνικής βίας στα συγκεκριμένα πολιτισμικά/ιστορικά συμφραζόμενα: α) γιατί η έμφαση στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και των πρώτων δεκαετιών του 20ού; β) γιατί επιλέγω τον τύπο ως κύρια πηγή της συγκεκριμένης έρευνας; γ) πώς εννοιολογώ τις «βίαιες πολιτικο-κοινωνικές πρακτικές»; γ1) πιο συγκεκριμένα, ποιες επιλέγω να συνεξετάσω και σε ποιο χρονικό φάσμα τις παρακολουθώ;

Α. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι κατά τη μεταβατική περίοδο 1870-1914, και ειδικότερα στα χρόνια 1890-1914, οι ευρωπαϊκές εξουσιαστικές ελίτ έρχονται αντιμέτωπες με το ακόλουθο, διφνές και επίμαχο αίτημα: α) αφενός της αναζήτησης σταθερότητας και συνοχής στο εσωτερικό των κρατών, με την υιοθέτηση την ίδια στιγμή της ισχύος ως βασικό αιτούμενο και ως καθοριστικό, συγκριτικό προβάδισμα β) αφετέρου της διατήρησης της τάξης και ειρήνης στην Ευρώπη, αλλά και ευρύτερα στον κόσμο, παρά την ενίσχυση των πολώσεων και των ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών. Το ενδημικό, όμως, φαινόμενο των κρίσεων που παρατηρούνται, μικρών ή μεγάλων, εγχώριων ή διεθνούς εμβέλειας, εθνικού-πολιτικού, κοινωνικού και συμβολικού χαρακτήρα υποσκάπτει καθοριστικά τις στοχεύσεις αυτές. Την ίδια στιγμή που νομιμοποιεί εναλλακτικές μορφές κυβερνησιμότητας (κοι-

4. Πα το πώς προσεγγίζουμε την έννοια της «κρίσης» είτε ως ιστορικό πρόβλημα είτε ως αναλυτική κατηγορία υπάρχει πλούσια και διαφορετικής επιστημονικής προέλευσης συζήτηση στη βιβλιογραφία. Παραθέτω ενδεικτικά, Hastings, N.J., 1943:267-269, Koselleck, R. 1998, Koselleck, R. 2006, Blix, G. 2006. Επίσης για τον τρόπο που οι εμβληματικοί, εμπνευσμένοι από τον γερμανικό «πολιτικό ανθρωπισμό», διανοούμενοι του ελληνικού μεσοπολέμου, Κανελλόπουλος Θεόδωρακόπουλος και Τσάτσος, συλλαμβάνουν, προβληματοποιούν και χρησιμοποιούν την έννοια της κρίσης ως δομική ύλη της «ελληνικότητας» βλ. (Πάπαρη, Κ., 2017).

5. Πα μια εμπειριστατωμένη και ευαίσθητη διεπιστημονικά χρήση και διαφοροποίηση των όρων «πολιτικό» και «πολιτική» βλ. (Λυριντζής, Χ. & Παπαταξιάρχης, Ε., 2013: σ. 73-120).

νοβουλευτικές και αυταρχικές, νόμιμες και μη νόμιμες, ειρηνικές και βίαιες), στο όνομα της αποτελεσματικής διαχείρισης, άρα και της δυνατότητας υπέρβασης των κρίσεων αυτών. Στη διαδικασία αναδεικνύεται όμως ανάγλυφα το εξής ιστορικό, οξύμωρο σχήμα: ότι πολύ συχνά η αποκατάσταση της ομαλότητας που έχει διαταραχθεί προϋποθέτει την εκτροπή από την νομιμότητα ή καλύτερα η νομιμότητα δεν μπορεί να αποκατασταθεί παρά μόνο διαμέσου της παρέκβασης/παρέκκλισης από προηγούμενη, εξίσου θεωρούμενη ως νόμιμη ή μη εκδοχή της. Έτσι η περίοδος αποκατάστασης μιας κρίσης εμβάλει χρονικά και συμβολικά στην ενδεχόμενη κνοφορία μιας πιθανής επόμενης. Με αυτήν την έννοια, εξουσιαστές και εξουσιαζόμενοι καλούνται να διαχειριστούν εναλλακτικά καθεστώτα αστάθειας, ρευστότητας, αβεβαιότητας και «αταξίας» και να οδηγηθούν σε ποικίλες στάσεις/δράσεις που η προσωρινή διαχείρισή τους ανοίγει. Με άλλα λόγια, να πειραματιστούν και να υποστηρίξουν εναλλακτικά καθεστώτα νομιμότητας, αλλά, την ίδια στιγμή, να προετοιμαστούν κατάλληλα για μια γενική, ή ριζικού χαρακτήρα επικείμενη αναμέτρηση (Stone, N., 1983, Hobsbawm, E.J., 2000, Arnold, E.J., 2000, Mazower, M., 2001, Davis N., 2009: σ. 1005-1188).

Στο επίκεντρο αυτής της δυναμικής πολιτικής σκηνής, αυτής της «κινούμενης άμμου», εδράζεται και επιτελείται, μεταξύ άλλων, η αντικοινοβουλευτική διαμαρτυρία, καθώς υποστηριζόμενη από διαχρονικά ή και συγκυριακά λογοθετικά σχήματα, υπογραμμίζει ότι στον πυρήνα της πολυσχιδούς κρίσης βρίσκεται το ίδιο το αντιπροσωπευτικό σύστημα, όχι ως καθαντό μοντέλο, αλλά ως εφαρμόσιμη κοινοβουλευτική εμπειρία, που παρά την πλαστικότητα και ποικιλία που διαθέτει, στις περισσότερες περιπτώσεις «προδίδει» τη σημασία και το αξιακό περιεχόμενο του αρχετυπικού μοντέλου· χωρίς από την άλλη πλευρά, η θεωρούμενη αυτή «προδοσία» να αιτιολογεί, από τη σκοπιά της πολιτικής ηθικής και της πολιτειακής ευταξίας αφενός την απάλειψη του μοντέλου από τη θεσμική, τυπική μήτρα, δηλαδή τα ευρωπαϊκά συντάγματα, αφετέρου τη χρήση αποκλειστικά αντικοινοβουλευτικών, αντιδημοκρατικών πρακτικών, πόσο μάλλον αυθαιρεσιών. (Bentley, M., 1984, Κάνφορα, Λ., 2003, Κάνφορα, Λ., 2009, Gauchet, M., 2009: σ. 295-352).⁶

6. Ειδικότερα για το πώς η αντιπροσώπευση παύει να είναι η λύση και γίνεται όλο και περισσότερο ένα πρόβλημα, καθώς και για το πώς μπορούμε να κωδικοποιήσουμε τα χαρακτηριστικά της αντικοινοβουλευτικής διαμαρτυρίας και να τα πλαισιώσουμε με άξονα τη δι-

Επομένως σε αυτό το ευρύτερο, δυναμικό, άστατο και ανήσυχο τοπίο, τα Βαλκάνια –στα οποία εντάσσεται και η ελληνική διαδρομή– αποτελούν μία από τις εστίες κρίσεων και αναταραχής· και όχι, όπως συχνά υποστηρίζεται μέχρι και σήμερα (στο πλαίσιο υιοθέτησης μιας οριενταλιστικής θεώρησης ή μιας δυτικοκεντρικής προσέγγισης) μια ιδιόμορφη, αποκλίνουσα από τον ευρωπαϊκό κανόνα περίπτωση. Τα επιμέρους, ανταγωνιστικά «εθνικά ζητήματα» των βαλκανικών κρατών, όπως αυτά ορίζονται από το δίπολο επεκτατισμός-εκσυγχρονισμός, διασταυρώνονται αφενός, με τις ανταγωνιστικές επιδιώξεις των Μ. Δυνάμεων, αφετέρου με τις επιπτώσεις των συνεχών ανακατατάξεων που τέμνουν τα αυτοκρατορικά περιβάλλοντα. Την ίδια στιγμή, οι διαμάχες και οι συγκρούσεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα στη δημόσια σφαίρα των βαλκανικών κοινωνιών με άξονα το κοινοβουλευτικό ή καθεστωτικό ζήτημα σε συνδυασμό με το ανερχόμενο «κοινωνικό», αντλούν, συνομιλούν, ζυμώνονται και αλληλοπροσδιορίζονται (και) σε συνάρτηση με τους Λόγους και τις πρακτικές που διαμορφώνονται στην ευρύτερη ευρωπαϊκή σκηνή, αναφορικά με ομόλογα, καινά ζητήματα και επίμαχες ιδεολογικοπολιτικές «εκκρεμότητες». Επομένως τις βαλκανικές ιστορικές διαδρομές –και όχι μόνο– όπως μας υποδεικνύουν οι πηγές και η αέναη κυκλοφορία ιδεών και τρόπων, οφείλουμε να τις συμπεριλάβουμε και να τις ιστοριοποιήσουμε εντός του ευρύτερου ευρωπαϊκού εκσυγχρονιστικού φάσματος, ως εναλλακτικές εκδοχές ενεργού ιδιοποίησης της νεωτερικότητας και όχι ως εξαιρέσεις από έναν ιδεατό, υποτιθέμενα καθολικό δυτικοευρωπαϊκό κανόνα, ή ως μονοσήμαντες, κακέκτυπες μιμήσεις· χωρίς προφανώς να παραβλέψουμε τα εκάστοτε διαφορετικά συμφραζόμενα και τη δραστική ποικιλομορφία τους. Μάλιστα, ειδικότερα για την περίοδο που μας αφορά, μας ενδιαφέρει να συνεξετάσουμε αυτές τις συχνά θεωρούμενες ως «ατελείς» ή «ελλειμματικές» ή «θησιγενείς» νεωτερικότητες ως εναλλακτικές, ευρωπαϊκές εκδοχές διαχείρισης ή απάντησης στην κρίση (και στην κριτική) της νεωτερικότητας (Dogo, M.-Franzineti, G., 2002, Daskalon, R. & Miskova, D., 2014: σ. 1-280)⁷. Ακόμη περισσότερο, προς την κατεύθυνση του προβλήματος που

κή της ποικιλομορφία βλ. την εξαιρετικά διεισδυτική και ευαίσθητη ιστορικά ανάλυση του Gauchet, βλ. (Gauchet, M., 2009, σ. 295-312).

7. Για μια τεκμηριωμένη κριτική παρουσίαση αυτών των προσεγγίσεων, των μεθοδολογικών προβλημάτων που εγείρουν αυτού του τύπου οι ταξινομήσεις αλλά και οι ιεραρχήσεις που συνεπάγονται, καθώς και τα διχοτομικά ζεύγη στα οποία εδράζονται, βλ. ενδεικτικά (Ροζάκου, Κ.- Γκαρά, Ε., 2013), σε διάσπαρτα σημεία στον συλλογικό τόμο.

μας απασχολεί στο κείμενο αυτό, είμαστε υποχρεωμένοι να ιχνηλατήσουμε πώς η κρίση νομιμοποίησης τέμνει, μήτε βεβαίως με τον ίδιο τρόπο μήτε με τον ίδιο ρυθμό και την ίδια ένταση, αυτές τις εναλλακτικές μορφές «ευρωπαϊκότητας», και ιδίως πώς επαναπροσδιορίζει τις διαδικασίες ενεργούς ιδιοποίησης αλλά και τη μεταξύ τους σχέση εντός ενός ιεραρχικά δομημένου ευρωπαϊκού, δυναμικού, συστήματος. Ενός συστήματος που νομιμοποιεί και ενσωματώνει, σε αυτή την κρίσιμη μεταβατική και πυκνή περίοδο, τα βίαια μέσα ως κατεξοχήν όργανο για την αποτελεσματική διακυβέρνηση στο εσωτερικό, αλλά και για τη διεκδίκηση δύναμης και γοήτρου προς τα έξω.

Β. Δεν είναι επομένως συμπτωματικό ότι σε αυτόν τον κόσμο που αλλάζει, δοκιμάζει και δοκιμάζεται, ο ρόλος του τύπου καθίσταται εμβληματικός και παραγωγικός. Πλάι στον κεντρικό στόχο ο τύπος να λειτουργεί διαπλαστικά προς την κατεύθυνση διαμόρφωσης μιας κοινής γνώμης, ικανής στο μέλλον να κινητοποιηθεί, εμφανίζεται, όλο πιο συνειδητά η ανάγκη της ενημέρωσης στο παρόν για ότι συμβαίνει και δυνάμει συνδέει τον κόσμο, η ανάγκη με άλλα λόγια ο τύπος να παρακολουθήσει τον χρόνο του παρόντος, τον χρόνο της επικαιρότητας. Έτσι η πληροφορία, η είδηση, η πλαισίωσή της και η ανάλυση, αποκτούν έναν διαφορετικό χαρακτήρα, καθώς, όπως υποστηρίζει εύστοχα και τεκμηριωμένα ο Marcel Gauchet, «[...] το ενδιαφέρον για το γίνεσθαι που εξελίσσεται, η θέληση να είναι κανείς παρών στην ιστορία που πραγματοποιείται...» αναδεικνύουν το έργο της ενημέρωσης «[...] ως αυτό που μας συγχρονίζει με την παραγωγή του εαυτού μας στον χρόνο [...]. Στόχος της είναι να μας απαλλάξει από την άγνοια της διαδικασίας στην οποία συμμετείχαμε σαν τους στρατιώτες μιας μάχης που δεν κατανοούν πώς εξελίσσεται [...]» (Gauchet, M. 2009: σ. 288). Οι εφημερίδες ανταποκρίνονται επομένως, και αργότερα σαφώς περισσότερο η φωτογραφία και το ραδιόφωνο, στην απαίτηση του αναγνώστη να ενημερώνεται για τις εκδηλώσεις του γίνεσθαι στον αυτό χρόνο, να μπορεί να φανταστεί την ιστορία εν δράσει μέσα από τις μαρτυρίες των ζώντων υποκειμένων, και συγχρόνως να έχει διαθέσιμα τα μέσα που αποκωδικοποιούν την περιγραφή, της αποδίδουν κατανοητό περιεχόμενο και οικείο νόημα. Η διττή αυτή απαίτηση αναδεικνύει στο προσκήνιο την εκάστοτε κοινωνία ως υπόβαθρο, ως φόντο των γεγονότων της επικαιρότητας.⁸ Ρεπορτάζ, συνεντεύξεις,

8. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στις σημαντικές διεθνείς ειδήσεις που παρακολουθεί στη

καμπάνιες, τηλεγραφήματα μέχρι την τελευταία στιγμή, αναλύσεις, λογοτεχνικά κείμενα, επιφυλλίδες, συνθέτουν διαφορετικές, παλιές, ανανεωμένες και νέες, τεχνικές που επιστρατεύονται προς τη νέα αυτή «αποστολή» (στο ίδιο, σ. 286-291).

Στην ελληνική περίπτωση, ο τύπος, ημερήσιος και περιοδικός, μοιάζει να είναι ευαίσθητος δέκτης των αλλαγών και των προσαρμογών που επιτάσσουν οι μεταβατικοί καιροί. Οι ειδήσεις, τα τηλεγραφήματα, οι ανταποκρίσεις, οι «διασταυρώσεις», οι εικόνες, οι πηγαίοι τίτλοι, τα κύρια άρθρα της πρώτης σελίδας, που ενημερώνουν το ελληνικό αναγνωστικό κοινό για τις *ἐν τῷ γίγνεσθαι* σημαντικές εξελίξεις ανά τον κόσμο, συνυπάρχουν στις σελίδες του πλάι στις αναλύσεις, στα ρεπορτάζ, στα «δημοιηφίσματα» στις καμπάνιες, στις συνεντεύξεις που κατά κανόνα αφορούν σε ελληνικά συμβάντα και φαινόμενα. Η συνολική αυτή δημοσιογραφική ύλη μοιάζει να ανταποκρίνεται έτσι και στο αίτημα του νέου τύπου ενημέρωσης –χρειάζεται να γνωρίζουμε τι συμβαίνει στο παρόν και κυρίως να προετοιμαζόμαστε, με βάση αυτή τη γνώση, για το τι θα αντιμετωπίσουμε στο άμεσο μέλλον και πώς μπορούμε να είμαστε μέτοχοι στη διαχείρισή του– και σε αυτό της διαμόρφωσης μιας κοινής (ελληνικής) γνώμης, συνειδητοποιημένης και χειραφετημένης, που θα μπορέσει να αποτελέσει αφενός αποτελεσματικό μοχλό πίεσης και κίνησης προς την κατεύθυνση της εφαρμογής μεταρρυθμίσεων ή και σπανιότερα ριζικών μεταβολών, και την ίδια στιγμή ανάχωμα στις αυθαιρεσίες, στις αυταρχικές πρακτικές και εν γένει στα κακώς κείμενα της εξουσίας. Ο τύπος, με άλλα λόγια διεκδικεί την περίοδο αυτή, την περίοδο της κρίσης της αντιπροσώπευσης, μια κεντρική θέση στον δημόσιο χώρο και μια «υπεύθυνη» φωνή εκπροσώπησης της λαϊκής βούλησης.

Γ. Υπενθυμίζω το τρίτο ερευνητικό ερώτημα που έθεσα στην εισαγωγή της μελέτης: Πώς εννοιολογώ τις «βίαιες πολιτικο-κοινωνικές πρακτικές»; πιο συγκεκριμένα, ποιες επιλέγω να συνεξετάσω και σε ποιο χρονικό φάσμα τις παρακολουθώ;

Η θεματική της βίας, στις διάφορες εκδοχές της –διαπροσωπική, κρατι-

δυναμική τους εξέλιξη ο ελληνικός τύπος, παραδείγματος χάριν τη δολοφονία του βασιλικού ζεύγους στη Σερβία το 1903, δίπλα στον ενημερωτικό καμβά στήνεται η αναλυτική παρουσίαση της σερβικής κοινωνίας στη συγκυρία και προβάλλονται οι ομοιότητες και οι διαφορές από την ελληνική περίπτωση.

κή/θεσμική, πολιτική, κοινωνική, μαζική— έχει απασχολήσει συστηματικά τα τελευταία χρόνια εγχώριους και διεθνείς μελετητές από διαφορετικούς επιστημονικούς χώρους, ανάμεσα στους οποίους και ιστορικοί. Την ίδια στιγμή στο πεδίο των νομικών και κοινωνικών επιστημών, η πολιτική βία, ή καλύτερα το «πολιτικό έγκλημα» και η διάκρισή του από την «τρομοκρατία» συνεχίζουν να συστήνουν ρευστά, δυναμικά και εν τέλει απροσδιόριστα μεγέθη καθώς αφενός και πρωτίστως η έννοια του «πολιτικού» παραμένει ένα δύστοκο και λίγο-πολύ άγονο εγχείρημα, περισσότερο εξαρτώμενο από την κοινωνιολογική/πολιτειακή σκοπιά. Επιπλέον, σε μεγάλο βαθμό και η ίδια η πολυτροπική έννοια του «εγκλήματος», στο μέτρο που είναι αναγκαίο να ανασηματοδοτείται ανάλογα με τα εκάστοτε ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, είναι δύσκολο να προσφέρει μια ασφαλή και σταθερή εννοιολογική κατηγοριοποίηση. Αφετέρου και συμπληρωματικά, η θεωρούμενη ερμαφρόδιτη θέση που κατέχουν οι δύο έννοιες, «πολιτικό έγκλημα» και «τρομοκρατία», μεταξύ συνταγματικής και ποινικής τάξης, καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την (συναινετική) αποδοχή ενός σύγχρονου αλλά και ιστορικά ευαίσθητου ορισμού, επομένως και την ένταξη μιας θεσμικής ρύθμισης στο σύνταγμα και μιας ξεχωριστής δικαιοπρακτικής αντίληψης Αλιβιζιάτος, Ν., 1986: 337-446, Λοβέρδος, Α., 1988: σ. 21-138, Βιδάλη, Σ., 1997, Μπελαντής, Δ., 2004: σ. 198-236, Πάσχος, Γ., 2005: σ. 61-140)⁹. Με αποτέλεσμα, η μελέτη της κουλτούρας της πολιτικής βίας να βρίσκεται περισσότερο στο επίκεντρο άλλων επιστημονικών πειθαρχιών όπως η ιστορία, η κοινωνική ανθρωπολογία και οι πολιτικές επιστήμες.

Η γόνιμη και κριτική αυτή επιστημονική ανταλλαγή μας έχει δώσει μια σειρά από παραδοχές, τις οποίες και θεωρώ κομβικές για την ανάλυσή μας, για αυτό τις παραθέτω συνθηματικά και αναπόφευκτα αφοριστικά: α) ότι η βία είναι μια ανθρώπινη συνθήκη, σύμφυτη με την καθημερινή ζωή, ένα πο-

9. Είναι προφανές ότι δεν ασχολούμαι παρά μόνο επιδερμικά με το σύνθετο, ανοικτό και προκλητικό αυτό ζήτημα. Ωστόσο αυτό το κενό, ή ορθότερα αυτή η θεωρητική και πρακτική αμηχανία/δυστοκία απέναντι στην εννοιολόγηση των δύο μεγεθών, «πολιτικό έγκλημα» και «τρομοκρατία», συνδέεται με την πλαισίωση της έρευνας και μου είναι χρήσιμη. Για μια κριτική θεώρηση της βιβλιογραφικής παραγωγής και των όρων, μεθοδολογικών, πραγματολογικών και πολιτικών που ενέχονται στη συζήτηση γύρω από την οικεία προβληματική σήμερα, βλ. Καρύδης Β., 2005: σ. 223-242.

λύσημο, υβριδικό, δυναμικό και σχεσιακό μέγεθος, «...που τα νοήματα και τα περιεχόμενά του, οι μορφές έκφρασης και καταστολής της διαμορφώνονται κάθε φορά από τις κοινωνικές δομές, τις πολιτισμικές αξίες και τις πολιτικές ιδεολογίες σε μια συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία» (Αβδελά, Ε., 2013: σ. 316, Carroll, S., 2007 Α: σ. 1-46) β) ότι τα όρια μεταξύ βίας και μη βίας είναι πορώδη, βρίσκονται σε εξάρτηση πρωτίστως από το κρατικό/θεσμικό αλλά και το κοινωνικό επίπεδο, και ποικίλουν ανάλογα με τα διαφορετικά περιβάλλοντα στα οποία η κάθε εκδοχή βίας επιτελείται, ελέγχεται και ενέχεται κατά τη διαδικασία κανονικοποίησης και πειθαρχοποίησης συμπεριφορών, ενίοτε και αντιλήψεων/φρονημάτων. Μιλάμε με άλλα λόγια για διαφορετικούς «πολιτισμούς βίας», ή για διαφορετικά «καθεστώτα βίας» (Geertz, C., 1973, Schmidt, B.E., 2001, Srebnick, A., G. & Rene, L., 2005, Carroll, S., 2007, Gallant, T.W., 2013: σ. 297-313). Με κριτήριο μάλιστα ότι το κράτος διεκδικεί το μονοπώλιο στην άσκηση της βίας, πολλοί μελετητές αντιδιαστέλλουν την κρατική βία στην κοινωνική ή «αντι-βία» (βλ. χαρακτηριστικά, Δημητρίου, Σ., 2003: σ. 31-58, 151-181). Στον ίδιο κριτικό και ανοικτό φακό θα πρέπει να εντάξουμε και τις έννοιες της «νομιμότητας» και της «εκτροπής»/«παρέκβασης», προκειμένου να κατανοήσουμε τους σύνθετους και ιεραρχικούς τρόπους με τους οποίους τα μεγέθη αυτά προσλαμβάνονται και νοηματοδοτούνται σε διαφορετικά πολιτικά, κοινωνικά, συμβολικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Επομένως η διάκριση μεταξύ νομιμοποιημένης και μη βίας, η οποία τεκμαίρεται στη λογική μιας διχοτομικής τυπολογίας, δεν προσφέρει και πολλά, στο μέτρο που υπονομεύεται και αυτή από τη δυναμική, σχεσιακή συνθήκη που καταθέσαμε πιο πάνω. Γ) «...το νεωτερικό κράτος αναδεικνύεται στον κατεξοχήν παραγωγό μαζικής, συλλογικής βίας. Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες μελέτες για τη βία αναφέρονται σε συλλογικές μορφές της, είτε ως πρακτική μεταξύ ομάδων είτε ως παράγωγο κρατικής πολιτικής...» (Αβδελά, Ε., 2013: σ. 317. Για το θέμα αυτό βλ. ενδεικτικά Nagengast, C., 1994: σ. 109-136, Tilly, C., (2003), Μπελαντής, Δ., 2004: σ. 200-215, Dentan, R.K., 2008: σ. 41-67) δ) ότι «... διαπροσωπική ή συλλογική, φυσική ή συμβολική η βία έχει φύλο, συγκροτεί και αναπαράγει συγκεκριμένες εκδοχές ανδρισμού και θηλυκότητας που εγγράφονται σε συγκεκριμένες κάθε φορά ιεραρχικές κοινωνικές σχέσεις» (Αβδελά, Ε., 2013: σ. 317).¹⁰

10. Για τη προβληματική αυτή υπάρχει και πλούσια σημαντική βιβλιογραφία. Βλ. ενδεικτικά, (D' Cruze, S. & Rao, A., 2004, Avdela, E., S. D' Cruze & Rowthbotham, J., 2010).

Με δεδομένες αυτές τις πολύτιμες, διαφωτιστικές ερευνητικές παραδοχές, οι οποίες σε κάθε περίπτωση συνηγορούν σε μία διασταλτική, ευρύχωρη και ιστορικά προσδιορισμένη χρήση του όρου βία, μπορούμε να δούμε, ποιες από τις εκδοχές βίαιων πολιτικο-κοινωνικών δράσεων των χρόνων 1880-1914 εντάσσουμε στην οπτική μας και γιατί. Συμπεριλαμβάνουμε καταρχάς και καταρχήν τις συνωμοσίες, τα στρατιωτικά κινήματα/πραξικοπήματα, τις πολιτικές δολοφονίες· δράσεις, οι οποίες προγραμματικά επιδιώκουν δραστικές μεταβολές, προκαλούν κατά κανόνα θύματα, και χρησιμοποιούν τη βία ή την απειλή βίας ως κατεξοχήν μέσο επίτευξης. Εντάσσουμε, επιπλέον, στο πεδίο μας και αυτές που ξεκινούν ως πειστικές προς την πολιτεία κινητοποιήσεις –π.χ. διαδηλώσεις, αγροτικές στάσεις ανυπακοής στην ύπαιθρο, απεργίες– οι οποίες διαθέτουν συγκρουσιακό χαρακτήρα, κοινωνικό έρεισμα, και, στη δυναμική τους εξέλιξη αποκτούν, ενίοτε, ανατρεπτική διάσταση. Μέρος της οπτικής μας όμως είναι, ευλόγως, και όσες (από τις δράσεις) χαράσσονται στο πλαίσιο εκσυγχρονιστικών στρατηγικών «από τα πάνω» - αλλά και εκείνες που οργανώνονται, προπαγανδίζονται και επιτελούνται ως μεταρρυθμιστικές πρακτικές από τα «κάτω». Καθώς η ολοκληρωτική λογική που συχνά υιοθετούν, η δραστικότητα και το επείγον που τις συνοδεύουν, προϋποθέτουν, ως σύνολο Λόγων και πρακτικών, βίαιες μεθόδους για την πραγμάτωσή τους.

Από τα πολλαπλά δείγματα «βίαιων» πολιτικο-κοινωνικών δράσεων που φιλοξενεί καθημερινά ο ελληνικός, ημερήσιος και περιοδικός τύπος στα χρόνια 1880-1914, επιλέγω να σας παρουσιάσω, συνοπτικά, τέσσερις, χαρακτηριστικές και συνάμα ενδεικτικές με βάση τα δεδομένα που αναπτύξαμε μέχρι τώρα, περιπτώσεις:

α) τον αιφνίδιο θάνατο του Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας Φελίξ Φώρ τον Φεβρουάριο του 1899 και το πραξικόπημα που σχεδιάζεται, αλλά δεν πραγματοποιείται, από τη Λίγκα των Πατριωτών, κατά τη διάρκεια της κηδείας του στο Παρίσι. Η μη συντελεσμένη αυτή ανατροπή που στόχευε στην παλινόρθωση της μοναρχίας στη Γαλλία, φέρνει στο προσκήνιο τη συζήτηση για τα ευάλωτα και ασταθή ερείσματα της γαλλικής δημοκρατίας, καθώς και για τις ποικίλες ριζοσπαστικές δράσεις –θεσμικές και εξωθεσμικές– που υπονομεύουν συστηματικά, από το ξεκίνημά της το 1871, την αξιοπιστία και αντοχή της. Παρακολουθείται παράλληλα με την εξέλιξη της δημοφιλούς, πολυσχιδούς υπόθεσης Ντρέιφους, καθώς οι δύο αυτές υποθέσεις, μαζί και με άλλα δείγματα, υπογραμμίζουν, για τους Έλληνες αρθρογράφους τις παθογένειες από τις οποίες πάσχει η γαλλική πολιτική

σκήνη: εκτροπές και πραξικοπήματα, εμφύλιοι σπαραγμοί, ανταγωνισμοί με άξονα το φυλετικό μίσος, αδυναμία σχηματισμού κυβερνήσεων, κ.λπ. Το συγκεκριμένο αντικαθεστωτικό σχέδιο δράσης καταγράφεται και ερμηνεύεται στην Ελλάδα υπό το φως του γενικότερου αναβρασμού που ακολουθεί τον πόλεμο του 1897, του αντιδυναστικού ρεύματος που διαμορφώνεται, αλλά πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο της αποτυχημένης απόπειρας δολοφονίας εναντίον του βασιλιά Γεωργίου Α' που πραγματοποιείται λίγες μέρες μετά το συμβάν στην Γαλλία, και όσο ακόμη ο απολογισμός του είναι επίκαιρος. Η αποτυχημένη δολοφονική απόπειρα, η εξιχνίαση της οποίας δεν αποκαλύπτει ξεκάθαρα πολιτικά κίνητρα στην ενέργεια του δράστη, ούτε συνωμοτικά σενάρια, λειτουργεί ως η κατεξοχήν πραγματική και συμβολική εκκίνηση για την ανασκευή του αρνητικού κλίματος, και για τη διεκδίκηση εφαρμογής από τον ελληνικό θρόνο ενός μεταρρυθμιστικού, αποτελεσματικού, στρατηγικού σχεδίου.¹¹

β) Το συνταγματικό πραξικόπημα που πραγματοποιεί ο βασιλιάς Αλέξανδρος στη Σερβία τον Μάρτιο του 1903 και οι πολιτικές δολοφονίες που ακολουθούν, λίγο μετά, (με κεντρική αυτή του ίδιου του βασιλικού ζεύ-

11. Βλ. *Σκριπ, Εμπρός, Ακρόπολις* (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1899). Είναι χαρακτηριστικό ότι στα ελληνικά συμφραζόμενα η συζήτηση γύρω από το μη συντελεσμένο την τελευταία στιγμή πραξικόπημα στη Γαλλία αναδεικνύει, μεταξύ άλλων, ως καίριο παράγοντα την απόφαση του στρατού να μην συνδράμει στην εξέλιξη της συνωμοτικής δράσης, απόφαση που επικροτείται και διαβάζεται στα ελληνικά συμφραζόμενα, υπό το φως της πρώτης κοινοβουλευτικής διαμάχης γύρω από τον ρόλο της Εθνικής Εταιρείας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Από τις ποικίλες αναλύσεις, επιλέγω δύο κατά τη γνώμη μου χαρακτηριστικά αποσπάσματα:

Α) «[...] Ἡτο ἡ ἐνσάρκωση τοῦ συντηρητικοῦ καὶ φιλοπρόδοου πνεύματος ἐν Γαλλίᾳ [...] οἱ δὲ προσπάθειες αὐτοῦ ἀντιμετώπισαν μέχρι ἀποτελεσματικὰ τοὺς τριγμούς καὶ τοὺς κλονισμούς πού προκάλεσαν οἱ δίκες Ντρέιφους [...]. Μπορεῖ κανεὶς νά πεῖ ὅτι εἶναι ὁ γνησιότερος ἐκπρόσωπος τῆς δημοκρατίας στήν Γαλλία, ἀπό τή στιγμή τῆς καθιέρωσής της [...]. Ὑπεράνω τοῦ ἀπολυταρχικοῦ πνεύματος τοῦ Μακμαρόν, τῆς ἀριστοκρατικῆς μετριότητος τοῦ Γκρε(ι)βί, τῆς πριγκιπικῆς δημοκρατικότητος τοῦ Καρνώ, καὶ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς καταγωγῆς τοῦ Καζιμίρ Περιέ, [...] ὁ Φώρ ἐκπροσωποῦσε ἐπαρκέστατα τήν ἀστική φιλελεύθερη διάσταση τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας [...]. Ἡτο οὕτως εἰπεῖν ἡ δημοκρατία τῆς Δημοκρατίας [...]. Οἱ ἠράκλειοι ὅμοιοι του ὑπενθύμιζαν τήν ἰσχυράν καὶ ἐργατικὴν Γαλλίαν, τήν Γαλλίαν τῶν ναυτικῶν, τῶν ἐφοπλιστῶν καὶ τῶν βιομηχάνων», (Εμπρός 6.2.1899, σ. 1). β) «[...] Χάθηκε ἡ ἄγκυρα καὶ τό μέγα ἵπποτικό ἔθνος ἐγκαταλείπεται τώρα ἔρμαιον τῶν περιστάσεων καὶ ναυάγιον εἰς τήν διάθεσιν τῶσων ρευμάτων [...]. Ἡ προεδρική ἔδρα καταλαμβάνομένη ὑπὸ αὐτόν ἦταν μία ἐγγύηση γιά τήν τάξη καὶ τήν ἐπιμέλεια, καὶ ἓνα κώλυμα στή φιλοδοξία τῆς στρατοκρατίας, τῶν βοναπαρτικῶν, τῶν ἀντισημιτῶν καὶ τῶν κληρικοφρόνων [...]». (στο ἴδιο).

γους) στις 30 Μαΐου του ίδιου έτους αποτελούν σκηνές του δράματος που εκτυλίσσεται σε δύο πράξεις, στο πλαίσιο μιας προγραμματισμένης συνωμοτικής αποστολής, με πρωταγωνιστή τον σερβικό στρατό. Το κίνημα που στόχευε στη δυναστική αλλαγή και στην αποκατάσταση της συνταγματικής νομιμότητας, προσυπογράφεται από χαμηλόβαθμους Σέρβους αξιωματικούς και πολιτικές ελίτ (κυρίως τους ριζοσπάστες) υποστηρίζεται δε, όπως παρουσιάζεται στον ελληνικό τύπο, από το σύνολο του σερβικού λαού. Έτσι, οι πολιτικές δολοφονίες συστήνουν από την μία πλευρά μια παράτολμη, βίαιη και παράνομη δράση των νεαρών συνωμοτών, η οποία όμως την ίδια στιγμή νομιμοποιείται και εξαγνίζεται, καθώς εκλαμβάνεται και θαυμάζεται ως λαϊκή απάντηση στη βία, στην αυθαιρεσία και στην ανηθικότητα της βασιλικής εξουσίας. Επιπλέον, η αφηγηματοποίηση της οργής και του πάθους του σερβικού λαού, καθώς και η επαναληπτική εξιστόρηση της φονικής πράξης λειτουργούν ως μήνυμα, σαφές και απειλητικό, ανοικτό και ευανάγνωστο προς άλλους βασιλιάδες, συγγενικών ή μακρινών δυναστικών οίκων, που θα θελήσουν να δοκιμάσουν ανάλογες δεσποτικές και αντισυνταγματικές πρακτικές. Στα ελληνικά συμφραζόμενα, το συνταγματικό προαξικόπημα του Αλέξανδρου και οι δολοφονίες που ακολουθούν, διαβάζονται και νοηματοδοτούνται στο πλαίσιο της δημόσιας αντιπαράθεσης που λαμβάνει χώρα με άξονα το πολιτειακό ζήτημα, ειδικότερα τον θεσμό της Γενικής Διοίκησης στο στράτευμα, καθώς επίσης και με τα σενάρια εκτροπής από τη νομιμότητα που προτείνονται στον Γεώργιο Α΄ ως δραστικό φάρμακο απέναντι στη νοσούσα κοινοβουλευτική, ελληνική πραγματικότητα.¹²

12. Βλ. Σκριπ, *Εμπρός, Ακρόπολις, Ο Νουμάς, Τα Παναθήναια*, (Μάρτιος-Νοέμβριος 1903). «[...] Ἡ δολοφονία τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους εἶναι μερὰ καί ἀποτρόπαιος. Ἀλλά ἐκεῖνοι οἵτινες εἰς τήν πράξιν αὐτήν βλέπουν μόνον τοὺς ἐνόχους αὐτῆς καί ὄχι τίς καταχρήσεις οἵτινες τήν προκάλεσαν εἶναι ὀπαδοί τοῦ θείου δικαιώματος καί θεωροῦσι τοὺς λαοὺς γενόμενους διὰ τοὺς βασιλεῖς. Τό μεγαλύτερον ὅμως σφάλμα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου συνωμοσίας δέν εἶναι μόνον ἡ ὑπερβολή μέχρι τῆς ὁποίας ἐφθασαν αἱ συνωμοτῶται ἀλλά ἡ ἀδεξιότητις μεθ' ἧς ἀφήσαν τόσες ἡμέρας νά παρέλθουν χωρὶς νά θέσουν ἐπὶ τοῦ θρόνου ἄλλον βασιλέα [...].» (Σκριπ, 2.6.1903), «[...] Ὁ σερβικὸς λαὸς ἐσώπασε χρόνια καί χρόνια. Ἄφησε τὴν Ἰδιοτέλεια νά ὀργιάζη εἰς βάρος του καί ἀφησε τὸν κόσμον νά πιστέψῃ πῶς ἦταν ψόφιμος, πεθαμένος, πῶς δέν εἶχε λάρυνγα νά διαμαρτυρηθῇ καί χέρια νά τιμωρήσῃ [...]. Ἀλλά ἦρθε ἡ ὥρα καί μίλησε ὁ Σερβικὸς Λαός. Καί μίλησε τόσο ἄγρια ἀλλά καί τόσο δίκαια, ὥστε μετέβαλε τὴν αἵματολουσμένη τραγωδία τοῦ Βελιγραδίου εἰς πράξιν ἐξιλασμοῦ, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴν τραγικὴν φορικήν καί τὸν ἀχαλίνωτο θαυμασμό, ἀντὶ νά προκαλέσῃ τὴν βδελυγμίαν καί τὸν οἶκτον [...]. Ἡ σήμερον εἶναι καταπλημμυρισμένη μόνον ἀπὸ τῆ φωνῆ τοῦ λαοῦ [...] ἡ

γ) Ο κύκλος των βίαιων κινητοποιήσεων που ανοίγει στη Βουλγαρία το 1905 με τις κοινωνικές αναταραχές που εκδηλώνονται στη Σόφια αλλά και σ' άλλα αστικά κέντρα, από φοιτητές, δάσκαλους και εμπόρους, εγγράφει στη δυναμική πορεία του τις αιματηρές αγροτικές εξεγέρσεις που ξεσπούν το καλοκαίρι του 1906 στη βουλγαρική ύπαιθρο και μοιάζει να κλείνει, προσωρινά, τον Φεβρουάριο του 1907 με τη δολοφονία του πρωθυπουργού Πετκόφ· του ισχυρού πολιτικού άνδρα που αποφάσισε να διαχειριστεί με τρόπο αμείλικτο, αυταρχικό και συστηματικό τις οιονεί επαναστατικές εστίες. Οι μαζικές, λαϊκές κινητοποιήσεις στη Βουλγαρία, και ειδικότερα αυτές της υπαίθρου, παρουσιάζονται στον ελληνικό τύπο καταρχάς ως κατεξοχήν δείγματα «ανθελληνικής πολιτικής» (κατάληψη και καταστροφή σχολείων, ναών και καταστημάτων), στο μέτρο, που σύμφωνα με τους ανταποκριτές, τα συνθήματά τους στρέφονται εναντίον της Ελλάδας και των αξιώσεων της στον χώρο της Μακεδονίας, και βάλλουν προγραμματικά εναντίον των ελληνόφωνων πληθυσμών της περιοχής. Στη συνέχεια όμως, και κατά την κλιμάκωσή τους, οι διαδηλώσεις και οι απεργίες αυτονομούνται από το πλαίσιο θέασης των ανταγωνιστικών, εθνικών διεκδικήσεων και βλέψεων και νοηματοδοούνται με άξονα τον κοινωνικό-πολιτικό τους χαρακτήρα. Στις περιγραφές υπογραμμίζεται η μαζικότητα των διαδηλωτών, η αποφασιστικότητά τους καθώς και η εκπροσώπηση στις κινητοποιήσεις των επαγγελματιών τάξεων, ιδιαίτερα των δασκάλων/καθηγητών και των φοιτητών. Καταλυτική στιγμή ωστόσο στην πρόσληψη, ένταξη και χρήση των βίαιων παρατεταμένων επεισοδίων της Βουλγαρίας από τις ελληνικές εφημερίδες, αναδεικνύεται η δολοφονία του πρωθυπουργού Πετκόφ. Η φονική πράξη, παρά το γεγονός ότι αιτιολογείται ως έναν βαθμό, δίνει την ευκαιρία να εστιαστεί η δημοσιολογική ανάλυση από εδώ και στο εξής στη σκιαγράφηση της ισχυρής και φλεγματικής προσωπικότητας του Βούλγαρου πρωθυπουργού, καθώς και στη σύγκρισή της με ομόλογους πρωταγωνιστές της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Ο Πετκόφ αναβαθμίζεται έτσι στο μοντέλο του αποφασιστικού και δυναμικού πολιτικού που δεν κάμπτεται από την αντιδημοφιλία των αυταρχικών πρακτικών του, δεν διστάζει να τα βάλει με

όποια δέν περιορίζεται μέσα στή Σερβία, αλλά φθάνει ως σκληρότατο μά και σωτήριο μάθημα παντού όπου υπάρχουν Άρχοντες λησμονούντες ότι ο Λαός άργει νά μιλήση χωρίς νά βουβαίνεται», (*Ο Νουμάς*, 2.6.1903, σ. 1).

την κοινωνική διαμαρτυρία, δεν ωχριά μπροστά στην απειλή του «μαινόμενου όχλου». Στην κοινωνική βία αντιπαραθέτει με τρόπο αποκλειστικό το μονοπώλιο της κρατικής βίας. Οι αιματηρές ταραχές στη Βουλγαρία φιλοξενούνται στις ελληνικές εφημερίδες πλάι στις ειδήσεις που ενημερώνουν για τις συμπεριφορές ανυπακοής από την πλευρά των χωρικών στην ελληνική ύπαιθρο, ενίοτε δε και στις στάσεις ή εξεγέρσεις που παρατηρούνται με άξονα το αγροτικό ζήτημα· συνυπάρχουν μαζί με τις αναλύσεις που υπογραμμίζουν την επικίνδυνη τροπή που μπορεί να λάβει το κολλιγικό ζήτημα στη Θεσσαλία ή οι ριζοσπαστικές κινήσεις στη Βορειοδυτική Πελοπόννησο. Παράλληλα, οι θερμές εξελίξεις στη Βουλγαρία αντιστοιχίζονται μέσα από τους φόβους που γεννούν και θέτουν ως προς τα ζητήματα τάξης και ασφάλειας οι απεργιακές κινητοποιήσεις που σημειώνονται όλο και πιο συχνά σε μεγάλες ελληνικές πόλεις, σε λιμάνια όπως ο Πειραιάς και το Λαύριο, και ιδίως στην αθηναϊκή πρωτεύουσα.¹³

δ) Η πολιτική/στρατιωτική συνωμοσία στην Πορτογαλία το 1908 με επίκεντρο τη δολοφονία του βασιλιά Καρόλου πραγματοποιείται ως απάντηση στο συνταγματικό «πραξικόπημα» που επιχείρησε ο βασιλιάς στο όνομα της αποκατάστασης της διεφθαρμένης και πελατειακής κοιμματικής σκηνής. Δύο χρόνια αργότερα, το 1910, η ευάλωτη εξουσιαστική νομιμότητα που προσπάθησε να διασφαλίσει ο νέος εστεμμένος βασιλιάς θα καταλυθεί, αυτή τη φορά για τα καλά, με την «πραξικοπηματική» ανακήρυξη της Δημοκρατίας στην Πορτογαλία. Η τελευταία αυτή βίαιη δράση που επιλέγουμε να σταθούμε, εκδηλώνεται όπως είδαμε σε δύο χρόνους στη μακρινή Πορτογαλία. Συμπίπτει δε στην Ελλάδα αρχικά με τη γνώση για την οργάνωση και προετοιμασία διαφορετικών συνωμοτικών/ανατρεπτικών πυρήνων στο στράτευμα –από αυτούς θα αναδειχθεί ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος που θα ηγηθεί του κινήματος στο Γουδί τον Αύγουστο του 1909– και με την παράλληλη καλλιέργεια από τον τύπο σεναρίων «ειρηνικής επανάστασης», ως εναλλακτικό, σενάριο «συναινετικής ανατροπής». Στο δεύτερο στάδιο, η ανακήρυξη του αβασίλευτου πολιτεύματος στην Πορτογαλία, αντιστοιχίζει-

13. Βλ. Σκριπ, *Εμπρός, Ακρόπολις, Ο Νουμάς*, (Ιούλιος 1906–Μάρτιος 1907). Βλ. χαρακτηριστικά τη σκιαγράφηση του πορτραίτου του Πετκόφ στις 28 Φεβρουαρίου 1907 στο *Εμπρός*, υπό τον ενδεικτικό τίτλο, «'Ητο πρωθυπουργός!».

ται με τη σκληρή πολιτική διαμάχη που ακολουθεί με πεδίο αιχμής τον χαρακτήρα της νέας πολιτειακής τάξης, των ετών 1910-11.¹⁴

Η συγκριτική ανάγνωση του προαναφερόμενου δείγματος, αλλά ιδίως του συνόλου του πραγματολογικού υλικού που μελετήσαμε¹⁵, μας επιτρέπει να προχωρήσουμε στις εξής συμπερασματικές παρατηρήσεις:

A) Οι περιπτώσεις στις οποίες αναφέρθηκα δεν εξιστορούνται και δεν σχολιάζονται ως μεμονωμένα περιστατικά βίαιων πολιτικο-κοινωνικών δράσεων στην ιστορία των συγκεκριμένων κρατών/κοινωνιών· αλλά αφηγηματοποιούνται ως επαναλαμβανόμενα μοτίβα που τέμνουν συστηματικά τον πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό τους βίο, στο διάστημα 1880-1914, και των οποίων ο αντίκτυπος και το σημεινόμενό τους ξεπερνά

14. Βλ. Σκριπ, *Ακρόπολις, Εμπρός, Ο Νουμάς, Τα Παναθήναια*, (Ιανουάριος 1908 - Σεπτέμβριος 1910). Είναι χαρακτηριστικό ότι στην περίπτωση υποδοχής των γεγονότων από την Πορτογαλία, η αρθρογραφία διαφοροποιείται μεταξύ της θετικής πρόσληψης στη φονική πράξη του Καρόλου (και ιδίως με το σκεπτικό των νόμιμων αιτίων που την υπαγόρευσαν, αλλά και με το πρόσθετο επιχείρημα της ερμηνείας του αναπότρεπτου τέλους για καθεστώτα αυταρχικά, διεφθαρμένα και αναποτελεσματικά) και της αμίχνης εν μέρει υποδοχής της ανακήρυξης του αβασιλευτού πολιτεύματος, με δεδομένη αφενός την ανομική συνθήκη που συνεπαγόταν η παρατεταμένη συνθήκη επαναστατικής νομιμότητας, οι εμφύλιες συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στο διάστημα αυτό, καθώς και τα αμφισβητούμενα ερείσματα μιας δημοκρατικής κουλτούρας του πορτογαλικού λαού. Παραθέτω, σύντομα, ενδεικτικά αποσπάσματα: α) «[...] «Τό δυσάρεστον είναι ότι τό βίαιον τούτο τέμα υπήρξεν, τό σύνθημα επαναστατικής εξέγερσεως σέ ὅλη τήν Πορτογαλίαν, τῆς ὁποίας οἱ πολῖτες ζητοῦν τήν ἀνακήρυξη τῆς δημοκρατίας [...]. Ἰδωμεν πῶς θά τό χειριστοῦν αὐτό ἡ βασιλίσα Ἄμαλία καί ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου Μανουήλ. [...] Ἄλλ' εἶνε ἀδύνατον ὅσον καί ἐάν θλίβεται κανεῖς ἐκ τῶν τραγικῶν τούτων γεγονότων, εἶνε ἀδύνατον νά μήν θαυμάσῃ ὅτι τό τέλος τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς βίας, υπήρξεν πανταχοῦ καί πάντοτε τό αὐτό, καί ὅτι οἱ Πορτογάλοι διά ἐγκλήματος φοβεροῦ, ἀπηλλάγησαν ἀπό ἀσύνετον βασιλείαν, καθ' ὃν τρόπον οἱ Σέρβοι πρό πέντε ἐτῶν ἔδωσαν ἀνάλογο τέμα εἰς ἕναν ἡλίθιον ὕβριστήν καί μίαν φαύλην γυναῖκα [...].», *Εμπρός*, 21.1.1908, «[...] Δέν ἐπλάσθησαν οἱ λαοί διά τούς Βασιλεῖς ἀλλά οἱ Βασιλεῖς διά τούς λαούς. Οἱ ἐκτελεστές, παρακολουθώντας τήν ἴδια ἀναγκαῖα λογική καταπάτησης τῶν νόμων καί μέ αἴσθημα αὐτοθυσίας, κατάφεραν μέσα σέ 24 ὥρες νά δώσουν πίσω στό ἔθνος τά ἀπολεσθέντα κυριαρχικά του δικαιώματα. Ἡ χεῖρ τῶν λαῶν εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς δυνάμεως τῶν βασιλιάδων[...]», *Σκριπ*, 22/1.1908. Βλ. ἐπιπλέον, *Ακρόπολις*, 16.2.1910, *Εμπρός*, 26-29/9/1910.

15. Το σύνολο του πραγματολογικού υλικού, όπως ήδη έχει σημειωθεί, αντλήθηκε από τις καθημερινές εφημερίδες, *Ακρόπολις*, *Σκριπ*, *Εμπρός*, από τον εβδομαδιαίο *Νουμά* και από το περιοδικό *Νέα Παναθήναια*. Δειγματοληπτικά χρησιμοποιήθηκαν και άλλες εφημερίδες και περιοδικά.

κατά πολύ τα εδαφικά τους σύνορα.¹⁶ Συνιστούν και συνθέτουν ένα αρχείο εξιστορούμενων εμπειριών που το ποικίλο και ετερογενές ελληνικό κοινό μπορεί να οικειοποιηθεί, αναζητώντας το ανάλογο τους στα εθνικά/ελληνικά συμφραζόμενα. Παρουσιάζονται, με άλλα λόγια, στο πλαίσιο μιας συνεχόμενης δίνης που ορίζουν οι ομόλογες κρίσεις από την μία πλευρά –πολιτικές, κοινωνικές, πρωτίστως όμως εθνικές/κρατικές– και οι απόπειρες αποτελεσματικής διαχείρισής τους από την άλλη. Όσο οι κρίσεις παραμένουν αδάμαστες, δηλαδή ανοιχτές διαδικασίες (και άρα βιώνονται ως αθεράπευτες πληγές), τόσο συνεχίζουν να εγγράφουν επεισόδια βίαιων πολιτικο-κοινωνικών κύκλων στο ιστορικό τους.

Β) Σε μία αφαιρετική, γενικευμένη περιγραφή και ερμηνεία τους, οι δράσεις στις οποίες αναφερθήκαμε ομογενοποιούνται μέσα από τη χρήση κοινού λεξιλογίου, εμφατικών σχημάτων, αποδεκτών συμβολισμών, ομόλογων μεταφορών και παραπλήσιων απεικονίσεων/αναπαραστάσεων.¹⁷ Μοιάζει να ποιείται έτσι ένα ευρύτερο, ομόλογο αφήγημα (βίαιης) έντασης, στην εσωτερική πλοκή του οποίου η διάγνωση των αιτιών/κινήτρων συναρτάται με τους φορείς και τις δράσεις που αυτοί υποκινούν, ως οργανωμένες ή (και) παρορμητικές, εναλλακτικές πάντως, απαντήσεις αποτελεσματικής διαχείρισης, προσωρινής ή οριστικής, των εκάστοτε κρίσεων. «Πολιτική και οικονομική διαφθορά», «φαύλος και νόθος κομματισμός», «αναποτελεσματικοί αντιπροσωπευτικοί θεσμοί», «βασιλιάδες φαύλοι, άπειροι, συνήθως ανίκανοι να ισορροπήσουν μεταξύ των επιταγών της συνταγματικής μο-

16. Επέλεξα να εξετάσω τα βίαια πολιτικο-κοινωνικά εγχειρήματα σ' ένα ευρύ χρονικό φάσμα, που να περιλαμβάνει τον χρόνο κυφορίας, τον χρόνο διάπλασης και σύνδεσης με τα ελληνικά συμφραζόμενα, καθώς και τον χρόνο ανάκλησής τους, να παρακολουθήσω με λίγα λόγια την εσωτερική δυναμική τους. Με αποτέλεσμα, να διαπιστώσω ότι η αφηγηματοποίηση μιας πρωθύστερης βίαιης δράσης, προέβαλε και διαπλεκόταν με την ποιητική συνθήκη της επόμενης. Ότι δηλαδή οι διαφορετικές δράσεις, ανεξάρτητα από τη μοναδικότητά τους, αφενός εγγράφονταν σε ένα «συνεχές βίαις» ως πραγματολογικές περιγραφές, αφετέρου, και μέσα από τη λογοτεχνική σύνθεσή τους προσέφεραν, ως αναπαραστάσεις, ένα συνεχές «σαιξπηρικού δράματος», ένα αποκαλυπτικό, σκηνικό «άγριας ομορφιάς», στο οποίο το ελληνικό αναγνωστικό κοινό μπορούσε να φαντασθεί τον εαυτό του ως ενεργό μέρος του (βλ. Σκριπ, 31.5.1903).

17. Από εδώ και στο εξής όπου χρησιμοποιώ έννοιες και λέξεις σε εισαγωγικά, αυτές προέρχονται μέσα από τα σχετικά δημοσιεύματα.

ναρχίας και του κανόνα της πλειοψηφικής αρχής», «αυταρχικές και αυθαίρετες πρακτικές», «καταπατήσεις συνταγμάτων», συνθέτουν τον συνήθη τρόπο λογοθετικής σύστασης και κωδικοποίησης των κρίσεων. Στο πλαίσιο του ίδιου –εν μέρει ιατρικοποιημένου– αφηγήματος, υπογραμμίζονται και καταδικάζονται απεριφραστα οι πρόδηλες πολιτικές και κοινωνικές ασθένειες, καθώς και οι συνέπειες που επιφέρουν οι χρόνιες παθολογίες σε εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους: «αδυναμία, αδράνεια, παθητικότητα, τέλμα, νάρκη, απραξία, μοιρολατρία, υποταγή». Ορίζεται επομένως ως κοινό καθοριστικό έλλειμμα, το έλλειμμα νομιμοποίησης του εκάστοτε εξουσιαστικού μπλοκ και, παράλληλα, ως κοινό πειστικό πρόταγμα, η αναζήτηση του ενδεδειγμένου τρόπου διακυβέρνησης για την αποτελεσματική διεκδίκηση των διαφορετικών, εθνικών στόχων, οι οποίοι αντλούν όμως από ομοειδείς μήτρες εθνικού/λαϊκού συμφέροντος. Προς την κατεύθυνση αυτής της κεντρικής, ανοικτής επιδίωξης, δηλαδή της αναγκαιότητας μεταβολής των εδραιωμένων συνθηκών, προσωρινού ή ριζικού χαρακτήρα, παρουσιάζονται ή υποδεικνύονται οι κατάλληλοι (θεσμικοί) φορείς «αφύπνισης» και δράσης: στρατός, βασιλιάς, πολιτικές προσωπικότητες, επίλεκτες κοινωνικές ομάδες. Φορείς που διαθέτουν, ή οφείλουν σύντομα να αποκτήσουν, σε συμβολικούς και πραγματικούς όρους, τα απαραίτητα «προσόντα» για την υποκίνηση και πραγμάτωση της προσδοκώμενης μεταβολής: «ισχύ», «βούληση», «τόλμη», «αποφασιστικότητα», «πειθώ», «σθένος», «στρατιωτική δεινότητα».¹⁸ Αρετές, που σε όλες τις περιγραφές συναρτώνται και εξεικονίζονται με πτυχές της «ανδρικότητας» –«στιβαρή κορμοστασιά», «υψηλόν ανάστημα», «άγρια φύση» (τραχύς και ταχύς), «σιδηρούς βραχίονας», «ρωμαλέοι ώμοι»– και προσφέρονται προς αντιπαραβολή με το αντίθετο μοντέλο, τη θεωρούμενη ως «θηλυπρεπή» ιδιοσυγκρασία: Αυτοί οι διαθέσιμοι «επίγειοι σωτήρες», με γνώμονα πάντα το εθνικό συμφέρον, στο όνομα της λαϊκής, απαίτησης και στο πλαίσιο μιας μεταρρυθμιστικής αντίληψης, καλούνται (ή αυτό-προσκαλούνται) να «αναμορφώσουν», να «ανορθώσουν», να «εξυγιάνουν» και να «αποκαταστήσουν» τις εκάστοτε τραυματισμένες δομές· ή, στο πλαίσιο μιας επαναστατικής λογικής, να «ανατρέψουν» και να «αποκαθάρουν» το σάπιο και φαύλο σύστημα, και στη θέση του να συγκροτήσουν μια νέα, υγιή πολιτειακή /κοινωνική τάξη (βλ. ενδει-

18. Ενδεικτικά, *Εμπρός* 6-25/2/1899, *Σκριπ* 3/6/1903, *Εμπρός*, Ιανουάριος 1907.

κτικά, Detchev, Σ., 2009: σ. 3-34). Σε οποιαδήποτε εκδοχή, η ορμητικότητα και η απαίτηση εφαρμογής των αλλαγών, προϋποθέτει και νομιμοποιεί βίαιες δράσεις, εκτροπές, ενίοτε καθοριστικές ανατροπές. Επομένως, μεταρρύθμιση και επανάσταση δεν προβάλλονται αναγκαστικά ως διαζευκτικές, αντιθετικές με κριτήριο τη χρήση βίαιων ή όχι μεθόδων, στρατηγικές. Αλλά, μέσα από την επάλληλη νοηματοδότησή τους, προσλαμβάνονται κατά κανόνα ως συμπληρωματικά, εναλλασσόμενα προγράμματα δράσης· και επιτελούνται ως ανοικτά σενάρια της επιδιωκόμενης αλλαγής, ως ενδεχομενικές τροπές, διαθέσιμες στα συλλογικά πλέον υποκείμενα που διεκδικούν να αντιπροσωπευθούν στη δυναμική διαδικασία εξόδου από την κρίση. Σε επίπεδο κυρίως ρητορικού σχήματος, αυτό που διαφοροποιεί την επανάσταση ως νόημα/πρόταγμα είναι η δυνατότητα που προσφέρει να αλλάξουν τα πράγματα «από την μία στιγμή στην άλλη».

Γ) Όλα τα παραδείγματα βίαιων πολιτικο-κοινωνικών δράσεων που μελετήσαμε (σχέδια πολιτικής/στρατιωτικής συνωμοσίας, δολοφονίες, αιματηρές συγκρούσεις) στηρίζονται, λιγότερο ή περισσότερο στην εκ των προτέρων ή κυρίως εκ των υστέρων λαϊκή νομιμοποίησή τους. Τα αδικήματα που τελέστηκαν κατανοούνται και ερμηνεύονται ως αναμενόμενες, νόμιμες απαντήσεις στην αυθαίρετη και καταπιεστική θεσμική εξουσία, στις κάθε λογής κοινωνικές αδικίες, ανισότητες και συντεχνιακούς αποκλεισμούς, στους κατασταλτικούς κρατικούς μηχανισμούς που στόχευαν στην περιχαράκωση ή και εξόντωση του οιονεί πολιτικού αντιπάλου, δηλαδή ως νομιμοποιημένες εκδοχές αντι-βίας· υπό αυτήν την έννοια καταλύτης, θύμα και θύτης, μπορεί να θεωρηθεί δυνάμει όλος ο λαός. Η χρήση της βίας επομένως είτε στην κατεύθυνση της εξάλειψης/εξολόθρευσης των παθογόνων εστιών, είτε για την επίσπευση των ευκαίων αλλαγών, κατανοείται ως ένα βαθμό ανεξάρτητα από τα πολύ συγκεκριμένα συμφραζόμενα των εκτελεστών/προσώπων που αναλαμβάνουν να πραγματοποιήσουν τις βίαιες ενέργειες· αντιθέτως, ερμηνεύεται και αποενοχοποιείται στο πλαίσιο της αυτόνομης έκφρασης της λαϊκής βούλησης, υπό τη λογική δηλαδή της λαϊκής αυτοδικίας. Έκπληξη, θαυμασμός, φυσικότητα, αγριότητα, τραγικότητα, φόβος αλλά και αίσθημα δικαίου καθώς και πνεύμα ηρωισμού συνοδεύουν τις αναπαραστάσεις των βίαιων πολιτικο-κοινωνικών δράσεων και αιτιολογούν, στο πλαίσιο της προστασίας από τη βία και την αυθαιρεσία της εξουσίας, την ορμητικότητα, το μένος και το πάθος. Με άλλα λόγια, η επιλογή της βίας ως αποτελεσματικού έμπρακτου μέσου, ως καταλύτη της ιστορίας,

ως ισχυρού συμβολισμού (επικοινωνιακό μήνυμα, ή «αιώνιο διδακτικό παράδειγμα») αλλά και ως τρόπου διεκδίκησης ενός κοινωνικά δικαιότερου κόσμου, νομιμοποιείται ως κουλτούρα αντίστασης, χειραφέτησης αλλά και θετικής στάσης, προτάσσοντας έτσι δίπλα στο ηγεμονικό καθεστώς νομιμότητας, το δικό της «καθεστώς αλήθειας». Επιπλέον, η διεκδίκηση και παροχή αμνηστίας στους εκάστοτε ηθικούς και πραγματικούς αυτουργούς, η έλλειψη εν τέλει ευρύτερης λογοδοσίας, καθώς και η επιτακτική ανάγκη διαχείρισης της νομιμότητας που προήλθε ή επαναπροσδιορίστηκε από τη βίαιη μεταβολή, προσαρμογή ή ανατροπή, αφήνουν χώρο στην ανακουφιστική λήθη, προκειμένου τα ίχνη της συγκρουσιακής/αιματηρής πρακτικής να ξεθωριάσουν.¹⁹

Δ) Παρόλα αυτά, όλες οι ερμηνείες των βίαιων πολιτικών/κοινωνικών δράσεων τέμνονται από τη ρητή η υπόρρητη απειλή των «ολέθριων μεταμορφώσεων» που κυφορούν δυνάμει οι συγκρούσεις/ανατροπές, ως ανοιχτές, απρόβλεπτες διαδικασίες. Στο επίκεντρο των κοινών αυτών φόβων εντοπίζονται η πιθανά ανεξέλεγκτη κυριαρχία του όχλου, η παρατεινόμενη αναρχία, το αιματοκύλισμα, η εμφύλια διαμάχη, η πιθανότητα του ανεξέλεγκτου ντόμινο. Υπό το βάρος αυτών των πιθανών «εκφυλισμών», οι βίαιες πολιτικο-κοινωνικές δράσεις, ανεξάρτητα από το αρχικό, θετικό πρόσημο που διαθέτουν, αποτιμώνται τελικά και εκ του αποτελέσματος- του «εθνικού οφέλους ή του εθνικού ολέθρου» που αποκομίζουν.

Η προβληματική που προτείναμε συμβάλλει, πιστεύουμε στην ιστορικοποίηση της κρίσης νομιμοποίησης στην Ελλάδα της μεταβατικής περιόδου 1880-1914, αλλά και παράλληλα προτείνει τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να προσεγγιστούν, κριτικά και συγκριτικά, οι κοινοί τόποι που την κατέστησαν δυνατή. Παράλληλα ανοίγει ένα παράθυρο στην εξέταση της πολιτικής βίας όχι ως αξιακό επίδικο αλλά ως προκλητικό αντικείμενο ανάλυσης της πολιτικής κουλτούρας και του πολιτικού μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά και ιστορικά συγκείμενα.

19. Για τους όρους με τους οποίους προτείνεται, μεταξύ άλλων, να ερμηνεύσουμε στα χρόνια 1908-1910, τη διαμάχη μεταξύ «λαού» και «εξουσιαστικού μπλοκ», βλ. Ποταμιάνος, (2016: σ. 117-132).

Abstract

LEGITIMACY CRISIS, EMANCIPATORY PROCESSES AND VIOLENT POLITICAL PRACTICES IN THE GREEK PUBLIC DISCOURSE (1880-1914)

The purpose of this paper is to discern the terms in which social and political developments that were unfolding in the Balkan or European contexts were related with Greece in the Greek daily and periodical press. Political violence in the Balkans and Europe was approached as a recurrent feature of the socio-political development of various countries and was perceived frequently as the consequence of repressive regimes and social crises which remained unresolved. Simultaneously, political violence, coups and revolutionary movements were approached with reserve as they might signify an uncontrollable revolutionary process which had the potential to destroy the bases of social order.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ/ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΣΚΡΙΠ, ΕΜΠΡΟΣ, ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, Ο ΝΟΥΜΑΣ, ΤΑ ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aijmer, G. & Abbink, J., (επιμ.), (2000), *Meanings of Violence: A Cross Cultural Perspective*, New York: Berg.

Arnold, E. J., (edited and translated), (2000), *The Development of the Radical Right in France. From Boulanger to Le Pen*, Basingstoke: MacMillan Press LTD.

Augustinos, G., (1977), *Consciousness and History. Nationalist Critics of Greek Society 1897-1914*, Boulder.

Avdela, E., (2010), "Making sense of 'hideous crimes': Contested masculinities and the cultural remaking of gendered sociality in post-civil war Greece", στο Avdela, E., S.D' Cruze & Rowthbotham J., (επιμ.) *Problems of Crime and Violence in Europe, 1780-2000: Essays in Criminal Justice*, Lewiston: The Edwin Mellen Press.

Avdela, E., S.D' Cruze & Rowthbotham, J., (2010), (επιμ.) *Problems of Crime*

and Violence in Europe, 1780-2000: Essays in Criminal Justice, Lewiston: The Edwin Mellen Press.

Bentley, M. (1984), *Politics without Democracy 1815-1914. Perception and Preoccupation in British Government*, London: Fontana Paperbacks.

Blix, G., (2006), "Charting the 'Transitional Period': The Emergence of Modern Time in the Nineteenth Century", *History and Theory* 45, (February 2006), Wesleyan University, p. 51-71.

Bullen, R., G., Pogge von Standmann, H. Polonsky and A.B. Helom, (1984), *Ideas into Politics. Aspects of European History*, London & Sydney: Barnes and Noble Books.

Carroll, S. (2007 A), «Introduction», στο (επιμ. του ιδίου), *Cultures of Violence: Interpersonal Violence in Historical Perspective*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Carroll, S., (2007), (επιμ.), *Cultures of Violence: Interpersonal Violence in Historical Perspective*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

D' Cruze, S. & Rao, A., (επιμ), (2004), *Violence, Vulnerability and Embodiment, Gender and History Special Issues*.

Daskalov, R. & Miskova, D., (2014), *Entangled Histories of the Balkans. Volume II. Transfers of Political Ideologies and Institutions*, Leiden-Boston: Brill.

Davies, N., (2009), *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. β', (μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου- Ιουλία Πεντάζου) Αθήνα: Νεφέλη, σ. 843-1005.

Detchev, S., (2009), «From 'Hush' to 'Official' (Fashioning of 'Gospodina')-Masculinity, Identity and Duelling in Bulgaria in the Late Nineteenth Century», στο *Cas Working paper Series*, Issue 2, «Roles, Identities and Hybrids. Multiple Institutional Cultures in Southeast Europe within the Context of European Unification», Sofia: Centre For Advanced Study Sofia, σ. 3-34.

Dentan, R.K., (2008), «Recent studies on violence: What's in and what's out», *Reviews in Anthropology* 37.

Dogo, M.- Franzinetti, G., *Disrupting and Reshaping Early Stages of Nation-Building in the Balkans*, Ravenna: Longo Editore, 2002.

Foucault, M. (2012), *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, (μτφρ. Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον.

Gallant, T., (2013), «Το προσωπικό και το πολιτικό: Αναζητώντας τα συμφραζόμενα της βίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο Ροζάκου, Κ., -Γκαρά, Ε., (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Gauchet, M., (2009), *Η άνοδος της δημοκρατίας. I. Η επανάσταση των νεότερων χρόνων. II. Η κρίση του φιλελευθερισμού (1880-1914)*, (μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκισκλής), Αθήνα: Πόλις.

Geertz, C. (1973), *The Interpretation of Cultures*, Νέα Υόρκη: Basic Books.

Hinsley, F.H., (ed.), (1979, 2η), *The New Cambridge Modern History. Volume XI. Material Progress and World -Wide Problems 1870-1898*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. J., (2000), *Η εποχή των αυτοκρατοριών 1875-1914*, (μτφρ. Κωστούλα Σκλαβενίτη), Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Kennedy, P., (1981), *The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy, 1865-1980*, London: Fontana Press.

Koselleck, R., (1998), *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Cambridge Mass., MIT Press.

Koselleck, R., (2006), «Crisis», *Journal of the History of Ideas*, τ. 67, τχ. 2, Απρίλιος.

Kostis, K., “The Formation of State in Greece, 1830-1914”, στο Dogo, M.-Franzineti, G., *Disrupting and Reshaping Early Stages of Nation-Building in the Balkans*, Ravenna: Longo Editore, 2002.

Mazower, M., (2001), *Η σκοτεινή ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, (μτφρ. Κώστας Κουρεμένος), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Mowat C. L., (ed.), (1968, 2η), *The New Cambridge Modern History. Volume XII: The Shifting Balance of World Forces 1898-1945*, Cambridge: Cambridge University Press.

Nagengast, C., (1994), «Violence, terror, and the crisis of the state», *Annual Review in Anthropology* 23.

Schmidt, B.E. & Schroder, L.W., (επιμ.), (2001), *Anthropology of Violence and Conflict*, New York: Routledge.

Srebnick, A.G., Rene, L., (2005), *Crime and Culture: An Historical Perspective*, Burlington: Ashgate.

Stone, N., (ed.), (1983), *Europe Transformed, 1878-1919*, London: Fontana Press.

Tilly, C., (2003), *The Politics of Collective Violence*, Cambridge: Cambridge University Press.

Traverso, E., (2012), Η ιστορία ως πεδίο μάχης. Ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20ού αιώνα, (μτφρ. Νίκος Κούρκουλος), Αθήνα: 21ος αιώνας, σ. 221-243.

Weiss, J., (2007), *Συντηρητισμός και ριζοσπαστική δεξιά. Παραδοσιακρατία, αντίδραση και αντεπανάσταση στην Ευρώπη 1770-1945*, (μτφρ. Σπύρος Μαρκέτος), Αθήνα: Θύραθεν.

Αβδελά, Ε., (2013), «Διαπροσωπική βία και κρατική συγκρότηση στην Ελλάδα: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις», στο Ροζάκου Κ.-Γκαρά Ε., (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 315-340.

Αλιβιζάτος, Ν., (1986), *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, (μτφρ. Βενετία Σταυροπούλου), Αθήνα: Θεμέλιο.

Βερέμης, Θ., (1977), *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, Αθήνα: Εξάντας.

Βιδάλη, Σ., (1977), *Η τρομοκρατία στην Ιταλία κατά τη δεκαετία του 1970*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Βουτουρής, Π., (2017), *Ιδέες της σκληρότητας και της καλοσύνης. Εθνικισμός, σοσιαλισμός, ρατσισμός (1897-1922)*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Παννουλόπουλος, Γ., (1999), “Η ευγενής μας τύφλωσις...”. *Εξωτερική πολιτική και “εθνικά θέματα” από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Δημητρίου, Σ., (2003), *Μορφές βίας*, Αθήνα: Σαββάλας.

Ευαγγελικά (1901) και Ορεστικά (1903), Νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις (31 Οκτωβρίου και 1 Νοεμβρίου 2003), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών

Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη.

Ζέη, Ε., (2019), «Όψεις του ελληνικού 19ου αιώνα: ο μετασχηματισμός του καθημερινού», στο Μωυσίδης, Α. & Σακελλαρόπουλος, Θ., (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19ο & 20ό αιώνα. Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα: Τόπος, σ. 153-178.

Κάνφορα, Λ., (2003), *Κριτική της δημοκρατικής ρητορείας*, (μτφρ. Π. Σκόρδας) Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κάνφορα, Λ., (2009), *Η δημοκρατία. Ιστορία μιας ιδεολογίας* (μτφρ. Π. Σκόρδας), Αθήνα: Μεταίχμιο.

Καρύδης, Β., (2005), «Περί πολιτικού εγκλήματος και πολιτικού εγκληματία: μια ερμηνευτική απόπειρα», στο (επιμ.), Χ. Ανθόπουλος & Ξ. Ι. Κοντιάδης και Θ. Παπαθεοδώρου, *Ασφάλεια, δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας, σ. 223-242.

Λιάκος, Α., (2007), *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα: Πόλις.

Λοβέροδος, Α., (1988), *Παρεκκλίσεις πολιτικής συμπεριφοράς και Σύνταγμα. Πολιτικό έγκλημα, τρομοκρατία, πολιτικό άσυλο*, έκδοση, Αθήνα: Εξάντας.

Λυριτζής, Χ. - Παπαταξιάρχης, Ε., (2013), «(Ανα)θεωρήσεις του πολιτικού: Συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ανθρωπολογία και την πολιτική επιστήμη», στο Ροζάκου, Κ. - Γκαρά, Ε. (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 73-120.

Μαρωνίτη, Ν., (2008), «Βασιλευόμενη δημοκρατία: λόγοι και πρακτικές (1864-1910)», στο Λιάκος, Α.- Γαζή, Ε., (επιμ.), *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική στον 19ο αιώνα*, Αθήνα: Νεφέλη, σ. 91-118.

Μπελαντής, Δ., (2004), *Αναζητώντας τον εσωτερικό εχθρό-Διαστάσεις της αντιτρομοκρατικής πολιτικής*, Αθήνα: Προσκήνιο.

Μπουσχοτέν, Ρίχη Βαν, (2013), «Η εμφύλια βία ως μήνυμα: Η επιτελεστική λειτουργία της βίας στους εμφύλιους πολέμους», στο Ροζάκου, Κ.-Γκαρά, Ε., (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 429-450.

Μωυσίδης Α. & Σακελλαρόπουλος, Θ., (επιμ.), (2010), *Η Ελλάδα στον 19ο &*

20ό αιώνα. *Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα: Τόπος.

Νιρβάνας, Π. (1901), *Το Περιοδικόν μας*, τ. Γ (1.5.1901), Αθήνα.

Πάπαρη, Κ., (2017), *Ελληνικότητα & αστική διανοήση στον Μεσοπόλεμο. Το πολιτικό πρόγραμμα των Π. Κανελλόπουλου, Ι. Θεοδωρακόπουλου και Κ. Τσάτσου*, Αθήνα: Ασίνη.

Παπαταξιάρχης, Ε., (2013), «Κρίσεις και αναθεωρήσεις» στο Ροζάκου, Κ.-Γκαρά, Ε., (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 11-24.

Πάσχος, Γ., (2005), *Η επιστροφή των λύκων. Πολιτικές του τρόμου στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Σαββάλας.

Ποταμιάνος, Ν., (2016), «Ο ριζοσπαστισμός στα 1908-1910 και η έννοια του λαϊκισμού», στο, *Επιστημονικό Συμπόσιο: Λαϊκισμός στην Ιστορία, την Τέχνη, την Πολιτική. (20 και 21 Νοεμβρίου 2015)*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού & Γενικής Παιδείας, Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη, σ. 117-132.

Ροζάκου, Κ. - Γκαρά Ελένη (επιμ.), 2013, *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ροζάκου, Κ.- Γκαρά, Ε. - Γιαννιτσιώτης, Γ., 2013, «Τόποι του πολιτικού: Δημόσια κινητικότητα και βία στην Ελλάδα», στο Ροζάκου, Κ. - Γκαρά, Ε. (επιμ.), *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 25-70.